

1759 metų *Ziwato u* ir *iu* kamieno daiktavardžiai ir jų raida

SONATA VAIČIAKAUSKIENE

Vilniaus pedagoginis universitetas

The article presents an analysis and a systematic description of the inflection of u and iu stem nouns in the 18th century Žemaitian Ziwatas. The evolution of these inflectional types and the possible causes of changes are examined with the aid of internal reconstruction and external comparison. The data thus obtained are compared with those of the nominal inflection system of the modern North Žemaitian dialect of Kretinga.

1. ĮVADAS

Dabartiniai kalbotyros tyrinėjimai neabejotinai leidžia teigti, kad 1759 metų *Ziwatas* – geriausias XVIII amžiaus šiaurės žemaičių kretingiškių¹ tarmės paminklas. Leidinyje to meto lenkų kalbos rašmenimis aiškiai ir nuosekliai pateikiama tarmės fonologinė sistema, gramatikos ir morfologijos bruožai. Jau Būga (1958: 561–578), analizuodamas fonetinius balsių pakitimus lietuvių tarmėse, dažnai remiasi *Ziwato* fiksuotomis žodžių formomis.

Kadangi *Ziwato* morfologija yra archajiška, būtų tikslinga palyginti šio raštijos paminklo ir dabartinės kretingiškių tarmės daiktavardžių kaitymo paradigmas, atkreipti dėmesį į jų raidos skirtynes. Taigi šio straipsnio tikslas – aprašyti *Ziwato u* ir *iu* kamieno daiktavardžių galūnių raidą ir, svarbiausia, palyginti su dabartine šiaurės vakarų žemaičių kretingiškių tarmės² daiktavardžių kaitybos sistema. Darbe remiantis vidinės rekonstrukcijos ir lyginamuoju metodu aiškinami istoriniai vardažodžio raidos procesai, kitimų priežastys bei motyvai.

Apie *Ziwato* rašybą jau ne kartą rašyta (plačiau žr. Girdenis 1972: 173–191, 1980: 111–116, 2001: 292–326; Girdenis, Girdenienė 1997: 11–44; Girdenis, Skirmantas 1998: vii–xiv, 292–326; Vaičiakauskytė 2001: 119–133, 2002a: 4–7; 2002b: 223).

2. *u* IR *iu* KAMIENO DAIKTAVARDŽIŲ PARADIGMOS

Visi *u* ir *iu* kamieno daiktavardžiai yra vyriškosios giminės, turi septynis linksnius (vardininką, kilmininką, naudininką, galininką, įnagininką, vietininką ir šauksminin-

¹ Apie tai, kad *Ziwatas* parašytas pajūrio žemaičių Kretingos apylinkių tarme (Girdenis 1972: 173–191; Girdenis, Girdenienė 1997: 11–19; Girdenis, Skirmantas 1998: vii–xiv).

² Toliau tekste ši tarme trumpinama: ŠVŽK.

ka), tris skaičius (vienaskaitą, daugiskaitą ir dviskaitą); *iu* kamieno daiktavardžiai nuo *u* kamieno skiriasi tik priebalsio minkštumu kamiengalyje.

1 LENTELE. *u* KAMIENAS

Vienaskaita	Daugiskaita
V. <i>žmogus</i> 1 ₁₃ ~ <i>žmũogòs</i>	V. <i>sunus</i> 121 ₄ ~ <i>sũ-nus</i>
K. <i>žmogaws</i> 2 ₁₁ ~ <i>žmũogãus</i>	K. <i>funu</i> 72 ₁₈ ~ <i>sũ-nũ / sũ-nũ-n</i>
N. <i>žmoguy</i> 9 ₂₂ ~ <i>žmuogõu</i>	N. <i>sunums</i> 289 ₂₆ ~ <i>su-nũms / su-nõms</i>
G. <i>žmogu</i> 2 ₃ ~ <i>žmũogo</i>	G. <i>funus</i> 59 ₁₆ ~ <i>sũ-nũs</i>
Įn. <i>žmogumi</i> 41 ₂ , <i>žmogu</i> 304 ₁ ~ <i>žmũogòmì, žmũogò</i>	Įn. <i>funumis</i> 63 ₁₇ ~ <i>sũ-nõmĩs</i>
Vt. <i>žmogu</i> 193 ₉ , <i>žmoguy</i> 214 ₂ ~ <i>žmũogõu</i>	Vt. <i>dangufy</i> 87 ₂₇ ~ <i>dõngũ sè</i>
Š. <i>žmogaw</i> 25 ₂₆ ~ <i>žmũogãu</i>	Š. <i>sunus</i> 143 ₂₂ ~ <i>sũ-nus</i>
Dviskaita	
G. <i>du funu</i> 117 ₂₃ ~ <i>dò sũ-nò</i>	

2 LENTELE. *iu* KAMIENAS

Vienaskaita	Daugiskaita
V. <i>karalus</i> 1 ₁₃ ~ <i>karã.ļos</i>	V. <i>prieteley</i> 238 ₂₆ ~ <i>prĩetelẽ</i>
K. <i>karalaws</i> 18 ₂₄ ~ <i>karãlãus</i>	K. <i>karalu</i> 113 ₂₃ ~ <i>karã.ļu</i>
N. <i>karaluy</i> 36 ₂ ~ <i>karãlõu</i>	N. <i>karalems</i> 34 ₂₅ ~ <i>karãlẽms</i>
G. <i>karalu</i> 205 ₁₂ ~ <i>karã.ļo</i>	G. <i>karalus</i> 37 ₁₄ ~ <i>kãrãlũs</i>
Įn. <i>karalumi</i> 191 ₂₃ , <i>karalu</i> 190 ₁₅ ~ <i>karã.ļòmì, kãrãlõ</i>	Įn. <i>razkažieys</i> 27 ₂ ~ <i>rãskažẽs</i>
Vt. <i>Roju</i> 233 ₁₄ , <i>WILNIAw</i> I ₂₅ ~ <i>rũojõu, vĩlñõu</i>	Vt. <i>razkažiufy</i> 312 ₁₄ ~ <i>rãskažũ-sẽ</i>
Š. <i>karalaw</i> 113 ₅ ~ <i>karãlãu</i>	Š. <i>karaley</i> 109 ₄ ~ <i>karãlẽ</i>

2.1. Vienaskaitos vardininko galūnė yra *-us*, pvz.: *Stojos, jogey wyinas žmogus fenas, wardu Symeonas, Dwafes fzwętos prypylditas* 38₃₋₄; *Efi karalus židu yfzgymynes Dowida garbingas, kursay wardon Diawa karalaw pagyrtas ateyti* 113₁₁₋₁₃.

ŠVŽK tarmėje vienaskaitos vardininkas turi galūnę *-os ~ -us* (*žmūogōs ~ žmogūs, karā.l̥s ~ karālius*). Galūnės balsio *u* virtimas į *o* rodo, kad galūnėje prieš išvirtimą buvo trumpasis balsis, plg. la. *tirgus* „turgus“, got. *sunus* „sūnus“, skr. *sūnús*; dar žr. Zinkevičius (1980: 232).

Kyla klausimas, kaip *Ziwato* tarmėje buvo tariama vienaskaitos vardininko galūnė *-us*? *Ziwato* balsis *u* reiškia ir kretingiškių *o*; plačiau apie tai žr. Vaičiakauskytė (2002a: 13).

2.2. Vienaskaitos kilmininko galūnės yra šios: *-aws = [aus]* ir *-aus*, pvz.: *Nestowiu apey daykta dwarna, ale apey dufzy žmogaws pakarna* 44₂₂₋₂₃; *Tas Majestots karalaws yfzwyfur pafzweftas, nes nu Dwafes S. Seney buwa yfzprowitas* 30₁₃₋₁₄; *Apey antgymyma Pona Jezusa Christusa Karalaus Dangaws* 24₁₅.

Lyginamojoje tarmėje vienaskaitos kilmininkas sutampa su *Ziwato* forma (*žmūogāus ~ žmogaūs, karā.l̥āus ~ karāliaus*). Galūnė *-aus < *-ōus*, plg. la. *tirgus* (*-us < -aus*), got. *sunaus*; dėl šios galūnės kilmės dar žr. Mažiulis (1970: 263–272; Zinkevičius 1980: 232).

2.3. Vienaskaitos naudininko galūnė yra *-uy = [ou]*³, pvz.: *Dàgu mizernam žmoguy atwerfiu* 157₆; *Pagriža, yr ant nuwgos žiemes aną wałgi padieje Karaluy Dangaws* 57₁₆₋₁₇.

ŠVŽK tarmėje vienaskaitos naudininko galūnė yra *-ou* (*žmūogōu ~ žmōguo, karā.l̥ōu ~ karāliuo*) ir sutampa su *o* kamieno vienaskaitos naudininku (dar plg. Vaičiakauskytė 2002a: 14).

Kalbininkai nesutaria dėl šio linksnio kilmės. Kai kurie iš jų – Endzelynas (1957: 123–124), Kazlauskas (1959: 22, 1968: 221), Zinkevičius (1980: 233) – mano, kad tai *o* kamieno fleksija, išibrovusi į *u* kamieną. Mažiulis (1970: 272) linkęs galvoti, kad *u* kamieno galūnė **-ō* yra ne paskolinta iš *o* kamieno, bet atsiradusi iš baltų **-au*, reprezentuojančio *iu* kamieno formą. Logiškiausia būtų manyti, kad ši galūnė yra paimta iš *o* kamieno, juolab nei senuosiuose raštuose, nei tarmėse neaptikta reliktinės *u* kamieno galūnės (Zinkevičius 1966: 248). Be to, *u* linksniavimo tipas indoeuropiečių kalbose nebuvo gausus. Dėl to jis buvo veikiamas stipresnių linksniavimo tipų (Kazlauskas 1959: 19). Aptariamojo linksnio fleksija *-ou* kildintina iš **-ō* (Girdenis 2001: 377); kaip ir *o* kamieno (plg. Vaičiakauskytė 2002a: 14). Čia veikiausiai apibendrintas „oksitoninis“ variantas.

2.4. Vienaskaitos galininko galūnė yra *-u*, pvz.: *Teypo yr tu turiek už šietona tą žmogū; kursay atrodyi miłasty kunyszku służba Diawa* 88₁₇₋₁₉; *Po anu eyta fzwęciawfe Panna, Karalu Dangaws yr žiemes ant rąku sawa neždama* 39₆₋₈.

Kretingiškių šnektoje aptariamojo linksnio galūnėje vietoj laukiamo *-u* yra *-o* (*žmūogō ~ žmōgu, karā.l̥ō ~ karāliu*). Ši galūnė kildintina iš senovinės lietuvių **-uñ*. Žemaičių tarmėje nekirčiuotų galūnių **-u* ir **-u* yra sutapę į tą patį *-o* (Vai-

³ Del šios galūnės atstatymo plačiau žr. Girdenis, Girdenienė (1997: 12).

čiakauskytė 2002a: 18). Taigi morfemoje, kuri niekada nebūna kirčiuota, balsis *u* dėsningai paplatėja į *o*.

Matyt, *Ziwato* šio linksnio galūnė jau buvo tariama kaip ir dabartinėje kretingiškių tarmėje. Tai įrodo tas faktas, jog ir vienaskaitos vardininko galūnė *-us* tariama kaip *-os* (dar žr. 2.1.).

2.5. Vienaskaitos įnagininko galūnės yra šios: *-u* ir *-umi*, pvz.: <...> *nes smertis kaypo įszazulietis ju žmogu eyta* <...> 304₁₋₂; *Sytay wyfy yszganity, yr par tawi Diewa žmogumi turem* 290₂₆₋₂₇; <...> *tada tiefa kalbi, jog asz esmi Karalus, nes asz Karalu yr užgymiaw* <...> 192₂₄₋₂₅; *Pyłotas kławse Jezusa milawfi avey rozmaitus dayktus, o asz bliway avey tay ar esi karalumi židu* 191₂₂₋₂₃.

Lyginamojoje tarmėje vienaskaitos įnagininko galūnė yra *-o* (*žmuog^o* ~ *žmogū*, *kàrāl^o* ~ *karaliū*), kuri, kaip ir vienaskaitos naudininkas, sutampa su *o* kamieno galūne.

Ziwato analizė rodo, kad XVIII amžiaus viduryje kretingiškiai pagrečiui dar vartojo vienaskaitos įnagininko formą su galūne *-omi*, kuri yra sudėta iš kamien-galio ir galūnės *-mi*. Tarmėje nepaplatėjęs galūnės balsis rodo, kad pirminė galūnė buvo **-mī* (Būga 1958: 566–567). Tikra galūnė turėtų būti *-mī*, plg. s. sl. *synъmъ*. Žemaičių vienaskaitos įnagininką *-mi* yra naujai atsiradusi. Matyt, ji buvo apibendrinta pagal daugiskaitos įnagininką **-mīs*; plg. Mažiulis (1970: 210–213). Formos su *-mi* laikytinos senomis *u* kamieno vienaskaitos įnagininko lytimis. Kai kuriuose senuosiuose kalbos paminkluose galūnę *-mi* dar turi ir *u* kamieno būdvardžiai (Daušos *Postilėje*: *báisumi*, *brágumi*; Sirvydo raštuose: *teysumi*, *sotumi*) (Zinkevičius 1957: 23).

Stipri *u* ir *o* kamienų sąveika žemaičių tarmėje, matyt, išstūmė senąją įnagininko fleksiją. Galūnė *-mi* labai neproduktyvi, nes jos neturėjo ir mišriojo linksniavimo (ypač *i* kamieno) daiktavardžiai (plačiau apie tai žr. Vaičiakauskytė 2002a: 54–55). Taigi *u* kamieno vienaskaitos įnagininko galūnė buvo apibendrinta pagal produktyvesnį – vyriškojo – linksniavimo tipą.

Ziwatas fiksuoja senosios įnagininko formos nykimą ir naujosios, t. y. *io* kamieno fleksijos įsigalėjimą. Vėlesniuose kalbos paminkluose pastarosios įnagininko formos dažnėja. Ypač tai pasakytina apie žemaičių raštus (Kazlauskas 1959: 24). Kaip rodo analizuojamo teksto pavyzdžiai, XVIII amžiaus viduryje šiaurės žemaičiai kretingiškiai dažniau dar vartojo senąsias vienaskaitos įnagininko formas.

2.6. Vienaskaitos vietininko galūnės yra šios: *-u*, *-uy* = [ou], *-qw* = [ou]⁴, *-uj*, *-ujy*, pvz.: <...> *asz negalu nie jokios kaltibes atrašty tamy žmogu, dieł kurios turietum nu myrty* <...> 193₈₋₁₀; *Pyłotas teypag tare: asz ne rāndu pryčinas smerte tamy žmoguy* 214₁₋₂; *O dabar wiel ju pazwaleny wirefniuu Ziamaytyška ysztumocitas yr drukawotas Wilniaw* I₂₄₋₂₅; *O kq yszryši ant ziemes bus yszrystas yr Danguj* 88₃₋₄; <...> *dieł munęs, linksminkieties yr dyiawkieties, nes zapłotas jufu ita Dangujy* 63₂₃₋₂₄.

ŠVŽK tarmėje vienaskaitos vietininko galūnė yra *-ou* (*tōrgōu* ~ *tuṛguo(je)*, *rūojōu* ~ *rōjuo(je)*). Šią galūnę galima kildinti iš **-ōjén* (Girdenis 1962: 97; 2001: 377).

⁴ Tik kartą tekste pasitaikė vienaskaitos vietininko forma su šia galūne (žr. pateiktą pavyzdį). Galūnė *-ou* eina po nosinio priebalsio *n*, tad balsis, matyt, todėl ir galėjo būti nazalizuotas.

Kalbininkai nesutaria dėl šio linksnio kilmės ir raidos. Kazlauskas (1959: 26–29, 1968. 156–159) mano, kad vietininkų postpozicija **-en* čia yra prilipusi prie **turgō* tipo formos. Pastarąją galima lyginti su s. indų vietininko forma *sūnāu*, kadangi dvibalsis **-ōu* lietuvių kalboje galėjo virsti *ō* (aukštaičių *uo*). Taigi formos, prie kurios priaugo postpozicija **-en*, senoji išvaizda galėjo būti **turgō*. Vadinasi, senoji baltiškoji *u* kamieno vienaskaitos vietininko forma yra **turgō*⁵. Taip atsirado inesyvo forma *torgōjē*. Peršasi išvada, kad žemaičių vienaskaitos vietininko galūnė *-ou* < **-ō*. Vėliau dėl morfologinio trumpėjimo žodžio gale nukrito *-jē*. Greičiausiai žemaičių vienaskaitos vietininko galūnė **-ō* yra senesnė nei aukštaičių turima *-uje* (Zinkevičius 1966: 248–249).

Analizuojamame tekste kartą pasitaikiusi vienaskaitos vietininko forma *funy* 153₂₀, matyt, yra atsitiktinė korektūros klaida, bet gali būti ir sporadiškas *o* kamieno padarinys.

2.7. Vienaskaitos šauksmininko galūnė yra *-aw* = [au], pvz.: *waykiele zidu fzakieles aliwa mede pyrmu neždamy, giedoie, yszganik mus karalaw židu* 113₄₋₅.

Lyginamojoje tarmėje vienaskaitos šauksmininkas sutampa su Ziwato teksto šauksmininku (*sū-nāu* ~ *sūnāu*, *karālāu* ~ *karāliau*). Galūnė *-au* < **-ōu*, plg. got. *sunau*. Tai grynas kamienas su pamatiniu kamiengalio balsio laipsniu (Zinkevičius 1980. 234).

2.8. Daugiskaitos vardininko *u* kamieno daiktavardžių galūnė yra *-us*, o *iu* kamieno – *-ey*, pvz.: *Užpewna sawa pyktufius Tiewus sekate, nes yr jus tu pačiu Sunus, kuryi Prarakus užmušinynieie* <...> 121₁₃₋₁₅; *Apafztalay, yr wyfy prieteley nu munys yfzwayksčioje, nie kokie neturiu, kursay man padietum* 238₂₅₋₂₇.

Dabartinėje kretingiškių tarmėje apskritai aptariamų kamienų visa daugiskaitos paradigma yra perėjusi į (*i*)o kamieną. Daugiskaitos vardininko galūnės yra *-a*, arba *-e* (*sū-nā* ~ *sūnāi*, *karālē* ~ *karāliai*).

u kamieno daugiskaitos vardininko fleksija senuosiuose XVI–XVII amžiaus lietuvių kalbos paminkluose išlikusi sveika. Net XVIII–XIX amžiaus žemaičių tarmės pagrindu rašytuose veikaluose dar yra išlikusių *u* kamieno daugiskaitos vardininkų (plg. Kazlauskas 1959: 32). Tai liudija ir analizuojamas Ziwato tekstas (žr. pirmą pateiktą pavyzdį). Nors, kita vertus, Ziwato žodžio *sūnus* daugiskaitos paradigmoje galėjo išsilaikyti *u* kamieno senoji fleksija dėl dažno šio žodžio vartojimo⁶ ir šio žodžio sakralumo. Be to, gali būti, kad autorius siekė išvengti digrafo *-aa* žemaitiškoje šio linksnio galūnėje. Nereikėtų pamiršti, kad *u* kamieno daugiskaitos vardininko galūnė yra išlikusi rytų uteniškių tarmės paribyje su anykštenais, pvz.: Leliūnuose (Rinkauskienė 1999: 23). Remiantis tuo, kas pasakyta, galima teigti, kad *o* kamienas pradėjo brautis į *u* kamieną ne taip seniai. Tačiau tame pačiame Ziwate, kaip rodo pateiktas pavyzdys, *iu* kamieno daiktavardžiai visuotinai vartojami su *io* kamieno galūne; *iu* kamieno daiktavardžiai dar turi senąją daugiskaitos vardininko formą

⁵ Del šio linksnio kilmės ir raidos dar plg. Mažiulis (1970: 286–287).

⁶ Analizuojamame tekste daugiau nepasitaiko *u* kamieno daiktavardžių daugiskaitos vardininko, taip pat ir daugiskaitos naudininko, galininko ir įnagininko formų, išskyrus daiktavardį *žmogus*. Tačiau šio daiktavardžio daugiskaitos paradigma apskritai yra ne *u* kamieno.

senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose (Kazlauskas 1959: 31), bet ir XVI amžiaus raštuose dažnesnės *io* kamieno lytys.

Galūnės *-ūs* nykimą žemaičiuose (apskritai *u* kamieno daugiskaitos formų keitimą *o* kamieniu) galėtume lengvai paaiškinti, jeigu šiaurės žemaičių galūnę *-o* kildintume iš **-ū* (akūtinio ar nekirčiuoto cirkumflekso), pvz.: dviskaitos vardininko ir galininko galūnę (*sū·n*)-*o* < **(sūn)-ū* (Girdenis 2000a: 334). Šiaurės žemaičių *-u* virto į *-o* po cirkumfleksinių ir atvirų akūtinių galūnių trumpėjimo. Sutrumpėjusi daugiskaitos vardininko galūnė turėjo sutapti su vienaskaitos vardininko galūne. Veikiausiai dėl šios priežasties *u* kamieno galūnę *-ūs* ir išstūme produktyvioji *o* kamieno galūnė *-ai*.

Daugiskaitos vardininko galūnės *-ūs* kilmė iki šiol nėra aiški. Kazlauskas (1968: 224) mano, jog aptariamojo linksnio forma yra kilusi iš **-uues*, atsiradusio *u* kamieno daugiskaitos vardininke dėl *ū* kamieno įtakos. Zinkevičius (1980: 234) šią galūnę taip pat kildina iš **-uues*, kuri buvusi pasidaryta su kamiengaliu *u* dėl kitų linksnių įtakos, jeigu tik galūnė *-ūs* nėra analoginis darinys pagal kitų kamienų modelį⁷.

Veikiausiai daugiskaitos vardininko galūnė *-ūs* buvo įsivesta pagal kitų kamienų analogiją. Tiek būdvardžių, tiek ir daiktavardžių paradigmoje pagrindiniai linksniai yra vardininkas ir galininkas. Greičiausiai aptariamų daiktavardžių daugiskaitos vardininko *-ūs* galėjo atsirasti pagal analogiją: jei dgs. gal. **geràs* : dgs. vard. **gerās*, tai dgs. gal. **sūnus* : dgs. vard. *x*, iš čia *x = sūnūs*.

Daugiskaitos šauksmininkas sutampa su vardininku tiek Ziwato tekste, tiek ir dabartiniame kretingiškių plote.

2.9. Daugiskaitos kilmininko galūnė *-u* arba *-’u*, pvz.: *Pasakikiet mąn, kursay ysz tu funu dwyiu dare waly Tiewa sawa* 117²⁷⁻²⁸; *Buwa tafay fugrižymas ysz Egyptu apey įzwęty Tryiu Karalu* 44⁶⁻⁷.

ŠVŽK tarmėje daugiskaitos kilmininko forma sutampa su paliudyta Ziwato (*sū·nu· ~ sūnū, tōrg^u ~ tuīgū, karā·l^u ~ karāliū*). *(i)u* kamieno forma sutampa su *(i)o* kamieno lytimis. Veikiausiai *u* kamieno (kaip ir kitų kamienų) kirčiuota kilmininko galūnė dar buvo tariama su nosiniu balsiu, juolab kad ir dabartinėje lyginamojoje tarmėje daug kur vartojamos formos su *-n* ar su *-m* (Zinkevičius 1966: 77; Vaičiakauskytė 2002a: 18).

2.10. Daugiskaitos naudininko *u* kamieno galūnė yra *-ums*, o *iu* kamieno – *-ems*, pvz.: *Dwilekta karuna ira stypre riedima, kuri ira ysz akmenies brangie, kurę duda Diewas Sunums sawa yr yszrinktiefys, kaypo parašita ira Psalmiefy* 298¹²⁻¹⁴; *Jesus satdziawfis, apfyjowyjys wysam swietuy, karalems, yr mądryifys Pagonu* 34²⁵⁻²⁶.

Lyginamojoje tarmėje daugiskaitos naudininko galūnės yra *(i)o* kamieno (*su·nāms ~ sūnāms, karālēms ~ karāliams*).

u kamieno senovinis demuo **-umus* (**sūnumus*), kur slypi kamiengalis *-u-* ir galūnė *-mus* (plg. *o* kamieno daugiskaitos naudininko formas; žr. Vaičiakauskytė 2002a: 19). Kalbamojo linksnio galūnės raida veikiausiai buvo tokia: **-umus* → *-omos* → *-oms*.

Kaip rodo senųjų raštų analizė (Kazlauskas 1959: 34–35), XVI–XVII amžiaus kai kuriuose raštuose *u* kamieno daugiskaitos naudininkas dar turi senąją *u* kamieno

⁷ Del šios galūnės kilmės ir raidos dar žr. Mažiulis (1970: 297–304).

fleksiją, nors, reikia pasakyti, *u* kamieno naudininkas senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose pasitaiko retai. *Ziwatas* rodo, kad XVIII–XIX amžiuje, matyt, *u* kamieno daugiskaitos naudininko formos dar buvo žemaičių pavartojamos. Nors, kaip jau buvo minėta, *Ziwato* žodžio *sūnus* daugiskaitos paradigmoje galėjo išsilaikyti *u* kamieno senoji fleksija dėl dažno šio žodžio vartojimo.

iu kamieno daugiskaitos naudininko galūnė yra **-umus*, tačiau jau XVI–XVII amžiaus lietuvių kalbos paminkluose vyrauja *io* kamieno šio linksnio formos (Kazlauskas 1959: 34). *Ziwato* visi minėto kamieno daiktavardžiai turi *io* kamieno daugiskaitos naudininko lytis.

2.11. Daugiskaitos galininko galūnė yra *-us*, pvz.: *Tynay diel dyde Sopule, kuri pry apipiauwstima kiētieje, kartey werkie, nes kuneli dydey subteina yr czuyna už kytus Sunus fwieta turieje* 32_{26–28}; *Yszleydufi Karalus fzwēciawse Maria fu S. Juzupu, giwena anoy fzo po pry prakarta ligi kieturiolektay dyinay* <...> 37_{14–16}.

Kretingiškių tarmėje daugiskaitos galininkas sutampa su *Ziwato* teksto galininku (*sū-nūs* ~ *sūnus*, *kārālūs* ~ *karaliūs*). Kalbininkai nesutaria dėl aptariamojo linksnio formos kilmės, plg. Mažiulis (1970: 297), Kazlauskas (1968: 225); *u* kamieno daugiskaitos galininko fleksija *-us* < **-ūs*, kaip atitinkama *i* kamieno galūnė *-is* < **-īs* (Būga 1958: 568; Zinkevičius 1980: 235, 1966: 251). Taigi galūnė **-ūs* galėjo atsirasti ir kitų kamienų pavyzdžiu. Siaurojo *-u* < **-ū* buvimas daugiskaitos galininko formoje tikrai pagrindžia mintį, jog žemaičiuose pirmiausia turėjo trumpėti cirkumfleksinės galūnės, o akūtinės trumpėjo vėliau (Girdenis 2001: 172, 2000a: 405–406).

2.12. Daugiskaitos įnagininko *u* kamieno daiktavardžių galūnė yra *-umis*, o *iu* kamieno – *-eys* = [*e-s*], pvz.: *Palayminty pakaju daruntis, nes anyi Sunumis Diewa bus wadinty* 63_{16–18}; <...> *kada anſay budamas Ponu y ſawa garby neje razkažieys, ale werkymays yr ubagifty* 27_{2–3}.

Dabartinės ŠVŽK tarmės daugiskaitos įnagininko galūnė sutampa su *o* kamieno (plg. Vaičiakauskytė 2002a: 19), (*tōrgā-s* ~ *tuŕgais*, *karālē-s* ~ *karāliais*). *Ziwato* tekste, kaip rodo pateikti pavyzdžiai, daugiskaitos įnagininkas dar turėjo išlaikęs senąją *u* kamieno galūnę *-umis*, kurią sudaro kamiengalis *-u-* ir senoji galūnė **-mīs*. *iu* kamieno daiktavardžių paradigmoje visuotinai įsigalėjusios *io* kamieno lytis.

2.13. Daugiskaitos vietininko galūnė yra *-ufy* = [*u-sę*], pvz.: *Ponas Jezufas ant to atſakie kałbiedamas: Błagaszowitas eſi, Symonay Baryonay, nes ne kunas ne krawjes ne apjowynie taw to, ale Tiewus muna, kursay ira Dangufy* 87_{24–27}; *Tada tuw cieſu łabiawſey linkſmifes kunay nuwarginty, ne kaypo kuryi razkažiufy yſzkawoty* 312_{13–15}. Minėtina kartą rasta *Ziwato* daugiskaitos vietininko forma su galūne *-ufu* (plg. su *i* kamieno daugiskaitos vietininko formomis, žr. Vaičiakauskytė 2002a: 60), būtent: <...> *weyziek jogiey antgyme ne razkažiufu, aley ubagiſzkoy ſmyrdyncioy ſtayneliey, ant plykos yr myktos ziemes terp bądiſtiu* <...> 25–26_{28–2}.

Lyginamojoje tarmėje fonetiškai sutapo (*i*)o ir (*i*)u kamienų daugiskaitos vietininkai, plg.: **miškūs(e)* ir **turgūs(e)* (*tuŕgū-s(e)* ~ *tuŕgūs(e)*, *vāišū-s(e)* ~ *vaīsiūs(e)*) (Zinkevičius 1966: 251). Beveik visi šiaurės žemaičiai išlaiko nesutrumpėjusią daugiskaitos vietininko galūnę *-ūse*. Morfologiškai sutrumpėjusios formos su galūne *-ūs* vartojamos tik Kretingos apylinkėse, žr. Aleksandravičius (1963: 104), Girdenis (2000a: 393, 2000b. 17). Galbūt kalbamojo linksnio *-ū-* galima būtų kildinti iš **ō*

(plg. o kamieno daugiskaitos vietininko formas, žr. Vaičiakauskytė 2002a: 21); dar žr. Girdenis (2000b: 336).

Kartą pavartota daugiskaitos vietininko lytis su galūne *-su* yra archajiška daugiskaitos vietininko forma (plačiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 233).

2.14. Vyriškosios giminės aptariamojo kamieno daiktavardžių dviskaitos galininko galūnė yra *-u* = [o], pvz.: <...> *buwa wyinas źmogus kursay turieje du funu, atejys pry pyrmoie tare: sunaw eyk śiediena dyrpty y winiściy, o unſay nenorieie* 117²²⁻²⁴.

Dabartinėje lyginamojoje tarmėje vardažodžio dviskaitos galininko formos sutampa su paliudytomis *Ziwato* (*dò sù·nò* ~ *dù sùnu*). Lietuvių kalbos skaitvardžiai *dù*, *dvì* vestini iš **dō*, **dvē*. Taigi vyriškosios giminės vardažodžio dviskaitos galininko (beje, kaip ir vardininko) galūnė *-o* sutrumpėjo iš **-ō*⁸.

3. IŠVADOS

1. 1759 metų *Ziwato* nuosekli analizė parodė, kad XVIII amžiaus viduryje kretingiškių tarmėje vyko vardažodžio neproduktyviųjų kamienų perėjimas į produktyvius. Dabartinės kretingiškių tarmės *u* kamieno paradigma nuo XVIII amžiaus vidurio pakito.

2. *u* ir *(i)u* kamieno būdvardžių (anksčiau nei daiktavardžių) paradigmas paveikė produktyvieji linksniavimo tipai, todėl *u* kamieno daiktavardžiai *Ziwato* tekste bent tam tikrais atvejais sporadiškai galėjo dar turėti senąsias daugiskaitos vardininko, naudininko ir įnagininko galūnes⁹. Dabartinėje kretingiškių tarmėje turimos *o* kamieno galūnės.

3. *Ziwatas* fiksuoja *u* kamieno senosios vienaskaitos įnagininko formos nykimą ir naujosios, t. y. *(i)o* kamieno, lyties įsigalėjimą.

4. Sutrumpėjusi *u* kamieno daugiskaitos vardininko galūnė turėjo sutapti su vienaskaitos vardininko galūne. Veikiausiai dėl šios priežasties galūnę *-ūs* ir išstūmė produktyvioji *o* kamieno galūnė *-ai*.

5. Jau XVIII amžiaus viduryje kretingiškių *(i)u* kamieno daugiskaitos paradigmoje visuotinai vyravo *(i)o* kamieno formos.

LITERATŪRA

ALEKSANDRAVIČIUS, J. 1963: Kretingos tarmės daiktavardžio kaitybos ypatybės ir galūnių raida. *Kalbotyra* 9, 101–117.

BŪGA, K. 1958: *Rinktiniai raštai* 1. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

ENDZELYNAS, J. 1957: *Baltų kalbų garsai ir formos*. Vilnius: Valstybine politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

GIRDENIS, A. 1962: *Tirkšlių tarmės morfologija ir žodžių daryba* (rankraštis).

GIRDENIS, A. 1972: Baltiškųjų **tj*, **dj* refleksai 1759 m. „Žyvote“. *Baltistica* 8 (2), 173–191.

GIRDENIS, A. 1980: Del vieno prielinksnio formos XVIII a. šiaurės žemaičių kretingiškių tarmeje. *Baltistica* 16 (2), 111–116.

⁸ Dėl dviskaitos vardininko ir galininko galūnių kilmės dar žr. Mažiulis (1970: 181–182).

⁹ Tai galima teigti tik su išlyga (dar plg. 2.8, 2.10 ir 2.12).

- GIRDENIS, A., GIRDENIENĖ, D. 1997: *1759 metų „Ziwato“ indeksas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- GIRDENIS, A., SKIRMANTAS, P. 1998: *1759 metų „Ziwatas“* (faksimilinis leidinys). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- GIRDENIS, A. 2000a: *Kalbotyros darbai 1*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- GIRDENIS, A. 2000b: *Kalbotyros darbai 2*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- GIRDENIS, A. 2001: *Kalbotyros darbai 3*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KAZLAUSKAS, J. 1959: Daiktavardžių (*i*)*u* linksniavimo nykimas. *Kalbotyra* 1, 51–67.
- KAZLAUSKAS, J. 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.
- MAŽIULIS, V. 1970: *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai*. Vilnius: Mintis.
- RINKAUSKIENĖ, R. 1999: *Rytų aukštaičių uteniškių vardažodis: dabartinė padėtis ir istorinė raida* (disertacija). Vilnius.
- VAIČIAKAUSKYTĖ, S. 2001: 1759 „Ziwato“ *o*, *io*, *iu* kamienų daiktavardžiai ir jų raida. *Kalbotyra* 50 (1), 119–133.
- VAIČIAKAUSKYTĖ, S. 2002a: *1759 „Ziwato“ vardažodžio linksniavimo sistema* (disertacija), Vilnius.
- VAIČIAKAUSKYTĖ, S. 2002b: 1759 „Ziwato“ *i* ir priebalsinio kamieno daiktavardžiai ir jų raida. *Baltistica* 36 (2), 223–236.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1957: *Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mokslo.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 1*. Vilnius: Mokslo.

Sonata Vaičiakauskienė
Lietuvių kalbos katedra
Vilniaus pedagoginis universitetas
T. Ševčenkos g. 31, Vilnius